

สันโดษ

○ สันโดษ เป็นธรรมข้อหนึ่งที่ได้มีผู้ปรารถนากันมากทั้งในทางสนับสนุนทั้งในทางค้าน สนับสนุนคือส่งเสริมให้มีการปฏิบัติกัน ค้านคือแสดงว่าไม่ควรส่งเสริมให้มีการปฏิบัติ เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องขัดขวางความเจริญก้าวหน้า

ผู้ที่ต้องการจะทราบอธิบายเรื่องสันโดษก็มีมาก มีหลายคน ได้แสดงคำแนะนำว่าควรแสดงเรื่อง สันโดษให้ทราบทั่วกัน อันที่จริงเรื่องสันโดษได้มีสอนกันตั้งแต่นักธรรม และธรรมศึกษาชั้นตรีใน วัดทั้งหลายทั่วราชอาณาจักร ในโรงเรียนเด็กก็มีสอนกันทั่วไป

○ นอกจากนี้ ก็มีการแสดงเป็นเทศน์ เป็นปาฐกถาเป็นบทความในบางครั้งบางคราว แต่ที่จะให้ แสดงเรื่องเดียวกันนี้ทุกวันทุกครั้งที่ไปคงไม่ได้ เพราะธรรมที่จะแสดงมีมาก ฉะนั้นถ้าต้องการที่จะ ทราบ ก็คงจะหาคำอธิบายได้ไม่ยากนัก

○ คำแปลศัพท์สันโดษ คำว่า สันโดษ จากภาษาบาลีว่า “สันโตสะ สันตุญฐิ” แปลว่า “ความยินดี (หรือพอใจ) ด้วยของของตน ความยินดีด้วยของที่มีอยู่ ความยินดีโดยสมมาเสมอ”

○ คำอธิบายสันโดษ ธรรมข้อนี้ตามที่พบในที่มากคือพระสูตรทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุเป็นพื้น คำอธิบายจึงเป็นคำอธิบายสำหรับภิกษุ ซึ่งเป็นผู้สละสิ่งทั้งปวงออกบวชแล้วว่า ยินดีด้วยปัจจัย (เครื่องอาศัย) ๔ อย่าง ตามมีตามได้ และในบางพระสูตร เช่น อริยวงศ์สูตร อธิบายกว้างขวางออกไปอีก

รวมความว่า “ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ กล่าวสรรเสริญความยินดีดังนั้น ไม่แสวงหาในทางที่ไม่สมควร เพราะเหตุปัจจัยทั้งหลาย ไม่ได้ปัจจัยก็ไม่สะดุ้ง ได้ปัจจัยมากก็ไม่สยบคิดเห็นโทษ มีปัญญาสลัดใจออกได้บริโภคใช้สอย ทั้งไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะสันโดษนั้น ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติพินิจ”

○ ถ้าจะมีปัญหาว่า ถ้าเช่นนั้นสันโดษก็เป็นธรรมสำหรับภิกษุหรือสำหรับบรรพชิตคือผู้บวชเท่านั้น มิใช่สำหรับคฤหัสถ์ ก็ตอบได้ว่า ได้มีที่มาบางแห่งและความหมายที่แสดงไว้บางอย่างแสดงว่าใช้ได้ทั่วไป เช่น หลักธรรมสำหรับตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ข้อ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อ

๑. กำหนดข้อยอมใจ
๒. ประกอบอยู่กับทุกข์
๓. สัมสม
๔. อยากใหญ่
๕. ไม่สันโดษ
๖. คลุกคลีด้วยหมู่คณะ
๗. เกียจคร้าน
๘. เลี้ยงยาก

เหล่านี้มิใช่ธรรม มิใช่วินัย มิใช่คำสอนของพระศาสดา ส่วนธรรมที่เป็นไปเพื่อ

๑. ปราศจากกำหนดข้อยอมใจ
๒. ไม่ประกอบกับทุกข์
๓. ไม่สัมสม
๔. อยกน้อย หรือ มกน้อย
๕. สันโดษ
๖. สัจ
๗. ปรารถนาคความเพียร

๘. เลี้ยงง่าย

เหล่านี้เป็นธรรมวินัย เป็นคำสอนของพระศาสดา เมื่อสันโดษเป็นข้อหนึ่งสำหรับตัดสินพระธรรมวินัย จึงกล่าวได้ว่า เป็นธรรมทั่วไปแก่ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

○ ในมงคลสูตรที่ตรัสสำหรับเทพและมนุษย์ทั่วไป ก็มีสันโดษรวมอยู่ด้วยข้อหนึ่ง และอธิบายบางอย่าง เช่น ในอริยวงศ์สูตรนั้นตามที่กล่าวมาข้างต้น เช่น ไม่แสวงหาในทางที่ไม่สมควร ไม่ได้ก็ไม่สะดุ้ง ได้ก็ไม่สยบคิด เป็นต้น ก็พึงใช้ได้สำหรับคฤหัสถ์ตามสมควร

○ และในข้อท้ายแห่งอริยวงศ์ว่า ยินดีในการภาวณา คือ ความอบรมกุศลธรรมให้เกิดขึ้น ยินดีในปหานะ คือ การละอกุศลธรรม กับที่สอนให้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ประจำอยู่ในอริยวงศ์ทุกข้อ แสดงว่าเหมาะแก่ทุกฝ่ายและเป็นข้อยืนยันว่า สันโดษมิใช่เป็นความเกียจคร้านเลย

ในที่มาคือพระสูตรบางแห่ง สอนตรงๆ ว่าให้มือสันตฤทธิ คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย หมายความว่าให้สันโดษแต่ในปัจจุบัน ส่วนในกุศลธรรมอย่าสันโดษ เพราะจะต้องทำกุศลให้ยิ่งขึ้นไป เป็นอันสอนให้มีความเพียรละความช้าทำความคืบหน้าเอง

○ ทางที่ควรทำความเข้าใจในคำอธิบาย เป็นธรรมดาที่การอธิบายอะไรเมื่ออธิบายแก่ใคร ก็พึงให้เหมาะแก่บุคคลหรือหมู่บุคคล เช่นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุบริษัท ก็ตรัสอธิบายให้เหมาะแก่บริษัทนั้น

ฉะนั้น จะใช้อธิบายนั้นตรงตัวอักษรแก่บริษัทอื่นหาได้ไม่ จะใช้ได้ก็แต่หลักธรรมซึ่งต้องนำมาใช้ให้เหมาะแก่ภาวะของบุคคลแต่ละคนหรือบริษัท ธรรมข้อเดียวกันจึงอาจอธิบายได้ต่างกัน เช่น สัมมาอาชีวะ ความเลี้ยงชีวิตชอบสำหรับบรรพชิต การเที่ยววิณชาตเป็นสัมมาอาชีวะ แต่การทำนา ทำสวน ค้าขาย เป็นต้น เป็นมิจลาอาชีวะ

ส่วนสำหรับคฤหัสถ์ การทำนา ทำสวน การค้าขาย เป็นต้น ที่ทำโดยชอบเป็นสัมมาอาชีวะ ส่วนการเที่ยววิณชาตเป็นการขอเขา มิใช่สัมมาอาชีวะของคฤหัสถ์ สันโดษก็เช่นเดียวกัน เมื่อใช้สำหรับคฤหัสถ์ก็อธิบายให้เหมาะแก่ภาวะคฤหัสถ์ เช่นที่อธิบายไว้ในชั้นอรรถกถาในต่อมา

○ ความมุ่งหมายของสันโดษ แต่ในการที่จะอธิบายนั้นจะต้องทราบความมุ่งหมายจึงจะอธิบายได้ ถูกต้องไม่เป็นการที่เรียกว่า “กล่าวต่อพระธรรม” หรือ “กล่าวต่อพระพุทธเจ้า” ดังเช่นอ้างว่าพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธานุศาสนากล่าวว่าอย่างนั้นๆ โดยที่ไม่มีปรากฏว่ามีกล่าวไว้อย่างนั้นในที่

ไหนเลย ทั้งเป็นการกล่าวผิดทางผิดความมุ่งหมาย ดังเช่นผิดต่อหลักศีลวินัยพระธรรมวินัยดังกล่าวมาข้างต้น

○ พระอาจารย์ได้แสดงความมุ่งหมายของสันโดษไว้ว่า สันโดษก็คือความไม่โลภ มุ่งหมายเพื่อละบาปธรรมเป็นต้นว่าความปรารถนาเกินไป ความปรารถนามากไป ความปรารถนาเป็นบาปคือผิดความปรารถนาเกินไปนั้น เช่น ความไม่อึดในลาภของตน ปรารถนาลาภของคนอื่น ความปรารถนามากไปนั้น เช่นบรรพชิตใครจะได้ปัจจัย ๔ ยิ่งๆ ขึ้นไปมาก

หรือคฤหัสถ์ใครจะได้รูป เสียง เป็นต้น ที่น่าใคร่น่าปรารถนาพอใจยิ่งๆ ขึ้นไปมากมาย อีกอย่างหนึ่ง ความประกาศตัวอวดอ้างคุณที่มีอยู่ และความไม่รู้ประมาณในการรับ เรียกว่าความมกมากก็ได้ ความปรารถนาเป็นบาปนั้น เช่นความประกาศตัวอวดอ้างคุณที่ไม่มีอยู่ และความไม่รู้ประมาณดังกล่าวในข้อมกมาก

○ ความปรารถนาที่มีลักษณะดังกล่าวมาทั้งหมดเป็นอาการของความโลภ ที่เป็นมูลแห่งอกุศลหรือแห่งทุจริตทั้งปวง สันโดษเป็นธรรมที่กำจัดความโลภหรือความปรารถนาดังกล่าว บุคคลทุกคนไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ถ้าขาดสันโดษก็เต็มไปด้วยความโลภหรือความปรารถนาดังนั้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ลองคิดว่าผลจะเป็นอย่างไร ก็จะพากันประพฤติกุศลทุจริตต่างๆ อย่างไม่หยุดยั้ง เพราะความโลภความปรารถนาเกินไปมากไป หรือที่เป็นบาปลามกเหล่านั้นชักนำจิตใจ ชักนำความประพฤติก่อเป็นไป ความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ก็เกิดตามมา จะไม่เป็นเช่นนั้นก็เพราะอานุภาพแห่งสันโดษที่ยังคุ้มครองจิตใจของคนคืออยู่

เมื่อเข้าใจความมุ่งหมายของสันโดษดังนี้ ก็จะอธิบายสันโดษได้ถูกต้องและจะปฏิบัติไปด้วยกันได้กับความเพียร สร้างความเจริญก้าวหน้าต่างๆ เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังเป็นอุปการะในทางอื่น เช่นในทางประหยัด เป็นต้น

○ การอธิบายสันโดษในต่อมา คือ ในชั้นอรรถกถาพระอาจารย์ได้อธิบายขยายความกว้างขวางออกไป ทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ โดยยกเป็นหัวข้อคือ ขณาลาภสันโดษ ขณาลาภสันโดษ ขณาสารูปสันโดษ และอธิบายลำดับการปฏิบัติสันโดษ ตั้งต้นแต่สันโดษในความคิดและในการแสวงหา ในการรับ ในการบริโภค เป็นต้น

○ ขณาลาภสันโดษ คือ ยินดีตามที่ได้ เมื่อได้สิ่งใดก็ยินดีสิ่งนั้นและใช้สอย ไม่ปรารถนาสิ่งอื่นที่เกินไป มากไป หรือในทางที่ผิดที่เรียกว่าปรารถนาเป็นบาป

○ ยถาพลสัน โดษ คือ ยินดีตามกำลัง ถ้าสิ่งที่ได้มาไม่เหมาะแก่กำลังของตน เช่น ไม่เหมาะแก่กำลังกายเพราะป่วยเป็นไขจะบริโภคใช้สอยไม่สะดวก ก็แลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตนจะบริโภคใช้สอยได้ หรือไม่เหมาะแก่กำลังประการอื่น ก็แลกเปลี่ยนให้เหมาะแก่กำลังของตน มีอธิบายไว้ดังนี้ และอาจอธิบายว่ายินดีตามกำลังของตน มีอธิบายไว้ดังนี้ และอาจอธิบายว่ายินดีตามกำลังของตนในเรื่องต่างๆ ก็ได้

○ ยถาสารูปสัน โดษ ยินดีตามสมควร ถ้าได้มาแล้วเห็นว่าไม่เหมาะไม่ควรแก่ตน เพราะเป็นของดีเกินไป ก็สละให้แก่ผู้ที่สมควร แสวงหามาใช้แต่ที่พอเหมาะพอควร หรือเพราะเป็นสิ่งของที่ตนไม่ควรจะใช้สอยด้วยเหตุว่าผิควินัย (สำหรับบรรพชิต) หรือเกินฐานะ (สำหรับทั่วไป) ก็ไม่รับมาหรือสละไปเสียแสวงหาใช้สอยแต่ที่เหมาะสมที่ควรแก่ภาวะและฐานะ เป็นต้น และข้อนี้ย่อมหมายถึงแสวงหาแต่ที่พอเหมาะพอควรด้วย

○ สัน โดษในความคิด คือ ระงับความคิดที่ฟุ้งซ่าน อยากได้โน่นได้นี่เกินไป มากไป หรือที่อยากได้ในทางผิดดังกล่าว พอใจในการใช้ความคิดในทางที่ถูกที่ควร

○ สัน โดษในการแสวงหา คือ ยินดีแสวงหาแต่สิ่งที่ควรจะได้ ที่จะพึงบริโภคใช้สอยได้ตามกำลังของตนและที่สมควรแก่ภาวะฐานะ เป็นต้น และในทางที่ถูกที่ควร

○ สัน โดษในการรับ คือ รับแต่ที่ควรรับและรับพอประมาณ มิใช่ว่าเมื่อจะได้หรือเมื่อมีผู้จะให้ ก็รับทุกอย่าง เพราะสิ่งที่จะได้เป็นสิ่งที่มีโทษก็มี เป็นสิ่งที่อาจเป็นโทษเพราะรับเกินประมาณไปก็มี ทั้งบุคคลที่จะให้อาจมีความปรารถนาในทางไม่ชอบก็มี เช่น ให้เพื่อหวังผลตอบแทนที่ยิ่งกว่า

เมื่อรับแล้วก็ต้องทำธุรกิจให้เขาในทางที่ผิด ผู้ที่รักษาตนให้บริสุทธิ์จึงไม่ยอมรับอะไรของใครง่ายๆ จะต้องพิจารณาว่าเขาให้ทำไมเพื่ออะไร ถ้ารู้สึกว่าเป็นการให้ด้วยเจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ก็ไม่ยอมรับ ความยินดีรับแต่ที่ควรรับและแม้ที่ควรรับก็รับแต่พอประมาณ ย่อมเป็นเหตุให้พ้นมลทินโทษเพราะการรับ

○ สัน โดษในการบริโภค คือ ยินดีบริโภคใช้สอยสิ่งที่ได้มาด้วยการพิจารณาให้รู้ถึงประโยชน์ที่ต้องการอันสิ่งที่ได้มานั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง และเมื่อเทียบกับคนอื่นๆ แล้ว ก็จะต้องมียิ่งหย่อนกว่ากันตามฐานะต่างๆ เช่น ฐานะแห่งทรัพย์ที่จะซื้อหา

ถ้าขาดสัน โดษในข้อนี้ก็จะเกิดความปรารถนาอยากที่จะบริโภคใช้สอยแต่สิ่งที่ดีๆ เช่น อาหารที่ดี

เครื่องนุ่งห่มที่สวยงาม ที่อยู่อาศัยที่ผาสุกและงดงาม นอกจากนี้ยังต้องการเครื่องบำรุงความสุข
สะดวก เครื่องประดับตกแต่งต่างๆ อีกไม่มีที่สิ้นสุด

○ กล่าวได้ว่าความขาดสั้นโดยข้อนี้ เป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ต้องเป็นผู้ซื้อมากกว่า จริงอยู่
ทุกๆ คนย่อมต้องการบริโภคใช้สอยสิ่งที่ดีๆ และสวยงาม แต่ก็ต้องมีขอบเขตแห่งปริมาณ เป็นต้น
คือทุกคนย่อมมีขอบเขตแห่งการได้มา มิใช่ว่าจะสามารถได้ตามที่อยาก

โดยปกติย่อมได้มาตามปริมาณแห่งรายได้ มีรายได้น้อยก็ซื้อหาได้น้อย มีรายได้มากก็อาจซื้อหา
มาได้มาก แม้มีเงินแต่ไม่อาจจะซื้อหาได้ก็มีอยู่มาก และอาจบริโภคใช้สอยได้ตามปริมาณ
แห่งกำลัง เช่น บริโภคอาหารได้คราวละอิม ถึงจะมีอาหารมากมายเท่าไร ก็บริโภคให้เกินกว่าอิม
หนึ่งในคราวหนึ่งไม่ได้

บางคราวเป็นโรคอาจบริโภคไม่ได้ เครื่องนุ่งห่มก็ใช้ได้คราวละชุด ที่อยู่อาศัยถึงจะใหญ่โตเท่าไร ก็
อยู่จริงๆ คราวหนึ่ง...กว้างยาวเท่าขนาดของตนเอง กำลังแห่งการที่จะบริโภคใช้สอยได้จริงๆ ของ
แต่ละคน จึงมีอยู่ไม่มากนัก และยังมีปริมาณแห่งความสมควรอีกประการหนึ่ง

ยกตัวอย่างเครื่องบริโภคใช้สอย เช่น สิ่งนั้นสิ่งนี้สมควรแก่ตนหรือไม่ จะต้องเป็นสิ่งที่ตนทำได้เอง
หรือใช้ของที่คนอื่นทำก็ได้ คนเรานี้ต้องใช้ของที่ผู้อื่นทำกันเป็นส่วนมาก จำพวกที่ทำเองก็ทำ
เป็นบางอย่าง เช่น ชวนาทำนาข้าว

พวกทอผ้าก็ทำผ้า พวกช่างก่อสร้างก็ก่อสร้างบ้านเรือน พวกหมอก็ทำยาพยาบาลไข้เจ็บ และพวก
อื่นก็มีอาชีพอย่างอื่น เมื่ออยู่รวมกันก็ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันใช้บ้าง ให้เป็นการสงเคราะห์
อนุเคราะห์กันบ้าง

○ ฉะนั้นจะจำกัดว่าจะต้องใช้เฉพาะสิ่งที่ตนเองทำเท่านั้นหาได้ไม่ ถ้าถือเช่นนั้น ไม่ได้ทำเองก็
ไม่ต้องบริโภคข้างกันเท่านั้น และจะถือประเทศถิ่นก็ไม่สะดวกอีก เพราะมีมากสิ่งที่ยำนวย
ประโยชน์ แต่ไม่มีในประเทศถิ่นของตน

○ เกณฑ์ที่จะพึงตัดสินว่าสมควรแก่ตนหรือไม่ จึงนำพิจารณาในทางอื่น และทางที่จะพิจารณาใน
ที่นี้ก็ควรเป็นทางตามนัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือประโยชน์ที่จะพึงได้จากการบริโภคใช้สอย
สิ่งนั้นๆ

ดังเช่นที่ตรัสสอนให้พวกภิกษุพิจารณาในการบริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ตามประเภท เช่น บริโภคจีวรก็

เพื่อป้องกันหนาวร้อน เพื่อปกปิดส่วนที่พึงละอายเป็นต้น บริโภคบิณฑบาตก็เพื่อดำรงกายนี้ เพื่อที่จะทำความดีได้ เป็นต้น

รวมความว่ามีใช้เพื่อเพิ่มพูนค้นหา การมีสิ่งต่างๆ ไว้เพื่อสนองความต้องการของร่างกายนั้นไม่มากมายอะไรนัก แต่การที่จะสนองตัณหา นั้น จะต้องมิมากมายอย่างไม่อาจกำหนดเขตได้

○ เกณฑ์ดังกล่าวนี้ น่าจะนำมาใช้ได้ง่ายสำหรับทุกๆ คน สมมุติว่าของสิ่งนี้ ว่าถึงรายได้และกำลังที่จะใช้สอยก็อยู่เพียงพอ แต่จะสมควรหรือไม่ก็ให้พิจารณาว่าจำเป็นจะต้องมีหรือไม่ จะได้ประโยชน์ทางการใช้อย่างไรบ้าง เมื่อเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว ถึงจะเก่าและอาจไม่งดงามก็ยังสามารถใช้ได้ ถ้าได้มากก็ไม่เกิดประโยชน์

การใช้เพิ่มขึ้นเป็นแต่เพียงสำหรับอวด หรือเพื่อสนองความอยากเท่านั้น เพียงเท่านั้นก็ตัดสินได้แล้วว่าไม่สมควร ถ้ายังไม่เหมาะสมแก่ภาวะฐานะอย่างอื่นอีก ก็รู้ได้ง่าย เว้นแต่จะระงับความอยากได้ที่เป็นตัณหาไม่ได้เท่านั้น

○ ฉะนั้นความฟุ่มเฟือยเกินไปมากไปต่างๆ จึงอยู่ที่ความขาดสัน โดยดังกล่าว เป็นผลเสียหายนับจากส่วนตัวไปหาส่วนรวม และจากส่วนรวมไปหาส่วนตัวสำหรับผู้ที่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย จนตัวเองต้องวิบัติยากจนขัดสนลงไป

ผลอันนี้ก็ต้องกระเทือนไปถึงส่วนรวมไม่น้อยก็มาก เรียกว่าเป็นผลเสียหายนับจากส่วนตัวไปหาส่วนรวม ส่วนผู้ที่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยแม้ตนเองยังไม่วิบัติเพราะมีทรัพย์มาก แต่ก็ก็เป็นเหตุให้ส่วนรวมยากจนลง

ผลแห่งความยากจนของส่วนรวม ก็ย่อมกระเทือนถึงผู้ที่มั่งมีและใช้ความมั่งมีไปในทางที่ผิดนั้นได้ เรียกว่า เป็นผลเสียหายจากส่วนรวมไปหาส่วนตัว แต่ถ้ามีสัน โดยดังกล่าวจะไม่เกิดผลเสียหาย เช่นนั้น เพราะจะมีการใช้ความคิดในทางที่ถูก จะมีการแสวงหา การรับการบริโภคในทางที่ถูก

ตามหลักของสัน โดย ๓ คือ

ขณาลากสัน โดย

ขณาลพลสัน โดย

ขณาลสารูปสัน โดย

จะเป็นการประหยัดหรือสมชีวิตา การใช้จ่ายเลี้ยงชีวิตตามสมควร

○ ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า สันโดษ ๓ นั้น เป็นหลักอธิบายสันโดษอื่นๆ ที่แยกอาการออกไป เช่น สันโดษในความคิด ในการแสวงหา ในการรับ ในการบริโภค ได้กล่าวถึงสันโดษในการบริโภคมากกว่าข้ออื่น ก็เพราะการบริโภค หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า “การกิน” นี้ เป็นข้อสำคัญที่เกี่ยวข้องไปถึงข้ออื่นทุกข้อ

สันโดษกับธรรมบางข้อ ตามที่กล่าวมานี้สันโดษจึงมิใช่ข้อที่ทำให้เกียจคร้าน หรือมิใช่เป็นพวกเดียวกับความเกียจคร้าน กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ในที่อธิบายสันโดษก็แสดงความขยันหมั่นเพียรด้วย และในลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย มีสันโดษและความเพียรรวมอยู่ด้วยทั้งสองข้อ ถ้าสันโดษจะทำให้เกียจคร้านก็ต้องมีไฉ่คำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะผิดลักษณะตัดสินดังกล่าว

○ อันที่จริง สันโดษน่าจะใกล้เคียงกับมัจฉริยะ (ความตระหนี่) และเป็นปฏิปักษ์กับทาน (การให้) หรือจาคะ (การบริจาค) เพราะสันโดษคือความยินดีด้วยสิ่งที่มีอยู่ของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ต้องหวังไว้ไม่ให้แก่ใคร ถ้าให้แก่ใครจะไม่เป็นการคิดสันโดษไปหรือ เพราะจะเป็นการไม่ยินดีด้วยของของตน

แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะผู้มีสันโดษย่อมไม่โลภด้วยมีความปรารถนาเกินไปผิดไป จึงมิใช่เป็นผู้ตระหนี่ สามารถบริจาทานได้สะดวก เป็นอันว่า สันโดษ ความเพียร ทานหรือจาคะ ย่อมเป็นธรรมคาที่สนับสนุนกันอีกอย่างหนึ่ง

○ สันโดษมักแสดงเป็นคู่กันกับอัปปีจฉตา ที่แปลกันว่า “ความปรารถนาล้น” หรือ “ความมกน้อย” ความมกน้อยตรงกันข้ามกับความมกมาก อธิบายได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือความต้องการเฉพาะที่ต้องบริโภคใช้สอยจริงๆ ไม่ต้องการมากไปกว่านั้น อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่าไม่อดตัวด้วยหวังความเด่น หรือแม้จะทำความดีก็ไม่ปรารถนาแสดงตัว ทำนองคำว่า “ปิดทองหลังพระ”

○ คุณของสันโดษ สันโดษที่ปฏิบัติให้เหมาะแก่กับให้คุณอย่างไร น่าจะเป็นที่เข้าใจได้พอสมควรแล้ว จากการอธิบายที่กล่าวมาโดยลำดับ แต่ก็ควรจะเพิ่มเติมอีกบ้างด้วยแสดงพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง” และว่า “สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่เพื่อความไม่พินเื้อ เพื่อความไม่อันตรายแห่งพระสัทธรรมศาสนา”

○ ข้อว่า “สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง” พึงเห็นความว่า เพราะทำให้จิตใจรู้จักกับความมั่งมี จิตใจที่ขาดสันโดษประกอบด้วยความปรารถนา กระหายในสิ่งต่างๆ ย่อมรู้สึกว่าคุณขาดแคลนอยู่เสมอ แม้

จะได้ภูเขาที่เป็นทองทั้งลูกก็คงรู้สึกขาดแคลนอยู่นั่นเอง

จึงมีพระพุทธภายิตกล่าวว่ “แม่น้ำเสมอด้วยต้นหาคือความอยากไม่มี” จึงไม่มีโอกาสได้รู้จักกับ ความมั่งมี หรือความอุ่ม ความพอ ความเห็น ความเต็ม รู้จักแค่ความยากจนขาดแคลน มีทรัพย์มากเท่าไรก็เหมือนไม่มี

ทรัพย์เหล่านั้นมีค่าเท่ากับเชื้อสำหรับสูมกองไฟคือต้นหาเท่านั้น แล้วเชื่อนั้นเองก็กลายเป็นเถ้าถ่านไปในเวลาไม่ช้า ต้นหาจะอยากทะยานหาเชื้อใหม่ต่อไป

ต่อเมื่อมีสัน โดยจึงเกิดความมั่งมีและความสุข เพราะจะมีความอุ่มความพอความเต็ม ฉะนั้นสันโดยนี้เองจึงเป็นตัวทรัพย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เพราะทรัพย์อย่างอื่นไม่ทำให้อุ่มให้พอ ส่วนทรัพย์นี้ทำให้อุ่มได้พอได้ นี้คือความมั่งมี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสุขที่แท้จริง

○ อีกข้อหนึ่งที่ตรัสว่า สันโดยเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่เป็นต้นแห่งพระสัทธรรมศาสนานั้น พึงเห็นความว่า พระสัทธรรม อันหมายถึงพระศาสนา คือ คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมสอนให้ละความชั่วทำความดี และให้ชำระจิตใจของตนให้ผ่องใส จะดำรงอยู่ได้ในบุคคลที่มีสัน โดยเท่านั้น

คนที่ขาดสัน โดยจะพอกพูนแต่ความชั่วทุจริตต่างๆ จะทำความดีอะไรไม่ได้ แม้แต่ศีลก็จะรักษาไว้ไม่ได้ จะชำระจิตใจให้ผ่องแผ้วก็ได้ เพราะจะมีแต่ความโลภปรารถนาที่เกิน ไปมากไปและที่ผิดไปต่างๆ สัทธรรมจึงไม่อาจจะเกิดขึ้น ตั้งอยู่เจริญยิ่งขึ้น ในบุคคลเช่นนี้ ที่มีอยู่แล้วก็จะเสื่อมจะสิ้นไป ต่อเมื่อมีสัน โดย สัทธรรมจึงจะเกิดขึ้น ตั้งอยู่และเจริญยิ่งขึ้น

○ อธิบายใกล้ๆ ภายในตนเองดังนี้แหละ ไม่จำเป็นต้องไปอธิบายให้ไกลตนว่า พระศาสนาของท่านจะเสื่อมจะเจริญที่นั่นที่นี้ ความเสื่อมหรือความเจริญแห่งพระสัทธรรมในตนของแต่ละบุคคลนี้แหละ เป็นสิ่งสำคัญและรู้ได้ง่าย เพราะไม่ต้องไปดูที่ไหน ดูเข้าที่ตนเองก็จะมองเห็น

ชีวิตอันสูงสุด

ชีวิตอันสูงสุดในแง่ของพระพุทธศาสนาก็คือ

ชีวิตที่ดี อันเรียกว่า “สุชีวิต”

หมายถึงความดีอาศัยชีวิตทำขึ้น

ชีวิตของผู้ที่ทำดี จึงเรียกว่าชีวิตดี

เมื่อทำดีมาก....ชีวิตก็สูงขึ้นมาก

ทำดีที่สุด...ชีวิตก็สูงขึ้น

องค์ประกอบของความดีในชีวิต มี ๔ ประการ

คือ กรรม วิชา ศิล และธรรม

กรรม คือการงานที่ทำ การงานที่เป็นประโยชน์

วิชา คือความรู้ในศิลปวิทยา

ศีล คือความประพฤติที่ดี

ธรรม คือคุณสมบัติที่ดีในจิตใจ

ชีวิตที่ดีจะต้องมีองค์คุณทั้ง ๔ ประการนี้

คนที่ฝึกดีแล้ว...ย่อมไปสู่ความเจริญ

ผู้ที่เป็นคนดี...แล้วย่อมสามารถฝึกตนไปสู่ความดีงามต่างๆ ได้ นำตนไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้

และสามารถนำผู้อื่นไปสู่ความดีต่างๆ ได้ นำผู้อื่นไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ด้วย ท่านจึงกล่าวว่า...

คนที่ฝึกดีแล้ว...เป็นแสงสว่าง

คนที่ฝึกดีแล้ว...เป็นเครื่องนำชีวิต

คนที่ฝึกดีแล้ว...เป็นเครื่องยังชีวิตให้สว่าง

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก